

Nádor Orsolya

A magyar nyelv státusának változásai a honfoglalástól a XIX. század közepéig

A magyar nyelv a Kárpát-medence legrégebben sztenderdizált és kodifikált nyelve, jelenleg a Magyar Köztársaság államnyelve, amelyet a virtuális egyenlőség és az aktuális egyenlőtlenség egyaránt jellemez. Virtuálisan egyenlő mindazokkal a nyelvekkel, amelyeknek a grammatikai rendszere és szókincse lehetővé teszi a nyelvet beszélők számára a teljes körű kommunikációt, aktuálisan azonban nem tekinthető egyenlőnek nemcsak a széles körben ismert nyelvekkel, hanem speciális történelmi helyzete miatt önmagával sem, hiszen egyes területeken – más országokban – a használati köre korlátozott.

A magyar nyelv státusa a honfoglalás folyamatában

A magyar nyelv történetét vizsgáló tudósok¹ i.e. 1000 körülre teszik a magyarság kiválását az ugor nyelvrokonok közül. Az elszakadásban több ok is szerepet játszhatott, így például a sztyepei népeknél természetes szétvándorlás, de egy másik – esetleg egy török típusú – népcsoport erőteljes megjelenése is.² Az Ural vidéki őshaza területén újabb török, iráni és több ismeretlen eredetű néppel kerültek kapcsolatba, s tanulták meg az állattartás, a kereskedelem és egyes kézműves iparágak szókincsét. E folyamatok sokszor eredményezték a magyarságnál kisebb lélekszámú etnikum természetes beolvadását is. Társadalmi berendezkedésüket főként török hatásokat követve alakították, átvéve méltóságneveiket és azokhoz tartozó feladatokat. A magyarság a korabeli arab utazók, majd a későbbi krónikaírók és a bizánci források szóhasználata szerint mint „türk” vagy „szkíta” népek szerepelnek.³ Mindkét megnevezés az ázsiai vándorló török típusú népeket jelentette általában. Ez a későbbiekben sok eredetmagyarázó félreértésre adott okot. Az állam megszervezését vándorlásuk egy későbbi fázisában, a török nyelvet beszélő kazárok környeze-

---

¹ Többek között Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1975; Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: A magyar nyelv története. Bp. 1967.

² Bárczi Géza ez utóbbi jelenséget valószínűsíti, s támasztja alá a magyarban, vogulban és osztjákban egyaránt meglévő közös török jövevényszavakkal. Vö.: Bárczi Géza, 1975. 33-35.

³ Vö.: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Szerk. Györffy György. Bp., Gondolat. 1986.

tében sajátították el a magyarok, így amikor honfoglalóként megjelentek a Kárpát-medencében, az ott élő más népvándorlás kori népek többségével összevetve, életképes, szervezett, modern országépítésre alkalmas kultúrát hoztak magukkal.⁴

Az ideérkezett magyarok nyelve számos, de egymástól nem az érthetlenségig eltérő dialektusra tagolódott.⁵ Így volt ez már az ugor népektől való elválás idején, s ez a sokszínűség megmaradt a vándorlások alatt is, amikor különböző interetnikus kapcsolatok formálták nyelvét és kultúráját.⁶ A ma egységesen *magyarnak* nevezett nyelv a honfoglalás idején egy *nem sztenderdizált nyelv* volt, amely a törzsek felett a *hatalom gyakorlásának eszköze* lehetett, tehát egy törvények által *még nem deklarált államnyelv* (amennyiben szervezetségi formájukra elfogadjuk az „állam” terminológiát). Ez a nyelv egy kezdetben halászó-vadászó, majd lovas-nomáddá vált természeti vallású nép évezredek kultúráját hordozta, amelyet színesített a vele kapcsolatba került más etnikumoktól átvett nyelvi és művelődési jellegű elemek sokasága.

A Kárpát-medencei térségbe érkezve, kis időbeli eltérésekkel újabb, ezúttal több indoeurópai nyelv hatásával kellett számolniuk. Vándorlásaik során már korábban is beépítették nyelvükbe más kultúrák szókincsét, így az újabb életmódváltás során az itt élő szláv népektől – többek között – a földműveléssel, a keleti és nyugati kereszténység által egyaránt használt jelképekkel, valamint az államszervezéssel kapcsolatos szavakkal gazdagították gondolkodásukat és szókincsüket.⁷ A középkori magyar állam megszületésénél azonban a régió etnikumainak nyelve felett álló nemzetközi nyelv, a latin dominanciája figyelhető meg.⁸

A magyar nyelv státusának módosulása az államalapítás időszakában

A honfoglaló magyarság letelepedése, országának megalapítása minőségi változásokat hozott a nyelv, a kultúra és a politika vonatkozásaiban egyaránt. Csak köz-

⁴ Az avarokkal kapcsolatos kutatások jóval árnyaltabbá tehetik a IX-X. századi Kárpát-medence geopolitikai sajátosságairól már elfogadott képet. A dolgozatban erre a kérdésre nincs módunk részletesebben kitérni. A témával foglalkozik többek között Bartha Antal: *A magyar honalapítás*. Bp., Tankönyvkiadó, 1987; Györfly György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Bp. 1975; Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás – honfoglaló magyarok*. Bp., Kossuth, 1996; László Gyula: „Kettős honfoglalás”. Bp., Magvető, 1978

⁵ Benkő Loránd írja a magyar nyelv honfoglalás kori fejlődési sajátosságait vizsgálva: „Azon a hallatlan nyelvi teljesítményen túl, amellyel a magyarság két évezred viszontagságait töretlen, egyenes vonalú fejlődéssel élte túl, van honfoglalóink nyelvének még néhány olyan tulajdonsága, amely további bizonyossága honfoglaló őseink nyelvünkhöz való különlegesen szoros viszonyának, pozitív tudati-érzelmi és gyakorlati nyelvi magatartásának, úgy is mondhatnám: nyelvi erejének. Ezek közül talán a legfontosabb honfoglalóink magyar nyelvének *feltűnően nagymértékű egységessége*.” (Kiemelés tőlem. N. O.) In: *Nyr.* 120 (1996): 371.

⁶ Vö.: Bárczi Géza, 1975. i.h.

⁷ Vö.: Kniezsa István, 1974: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I-II.* és Benkő Loránd, 1996.

⁸ Vö.: Hadrovics László, 1989. 10-14.

vetett forrásaink vannak, amelyek alapján képet alkothatunk a magyarság vezető rétegének nyelvhasználatáról.

A letelepedés idején biztosra vehető, hogy *a törzsek közötti közvetítőnyelv (lingua franca) a magyarnak akkor még nem sztenderdizált, de* nyelvjárási sajátosságainak megfelelően *mindenki számára érthető változata volt*, s ez megmaradt akkor is, amikor az államszervezés és a hatalomgyakorlás nyelve – az akkori európai szokásoknak megfelelően – a latin lett. Ez a nyelvhasználatban megmutatkozó kettősség, amelynek erőteljes kulturális kihatása is volt mindkét irányban, egyrészt szerepet játszott az ősi magyar (pogány) kultúra megőrzésében – az anyanyelvű folklór szintjén, másrészt a latin, mint lingua franca részt vett a magyar és az európai kultúrkör közelítésében.

Az új, a korábbi török típusú kormányzástól idegen intézmények, tisztségek, fogalmak megnevezésére – az addigi gyakorlatnak megfelelően – az átadó kultúrából kölcsönözték a szavakat. Ez esetben azonban az átadó nem egyetlen etnikum vagy kultúra, hanem a középkori Európa államiságainak közös jegyeit hordozó, a *nemzetközi lingua franca szerepét betöltő nyelv, a latin* volt. Azokat a mintákat, amelyeket a már működő feudális államok és a katolikus egyház gyakorlatából – főként német közvetítéssel – vett át a szerveződő királyság, a latinítás hordozta, s a külpolitikai (dinasztikus házasságok stb.) kapcsolatok mellett éppen ezért a latin biztosította a későbbiekben a magyarság államának európai integrálódását. Ez a tendencia teljesen háttérbe szorította a bizánci törekvéseket, amelyek a keleti típusú egyház és állam szervezésében voltak érdekelték, s a magyarság érkezése előtt, a szláv népek körében már sikeresen tevékenykedtek.

A betelepülő magyarság interetnikus kapcsolatai a X-XII. században meglehetősen szerteágazóak voltak. Ez részben a Kárpát-medencében talált avarok, török népek, szlávok, például a horvátok, morva-szlávok, az al-dunai bolgár telepek etnikai, nyelvi és kulturális sokféleségének volt köszönhető, részben az államalapítás folyamatában résztvevő német lovagok és hittérítők, francia szerzetesek, valamint az Itáliából és cseh-morva területekről⁹ érkezett papok, kereskedők behívásának. Jelenlétükről és tevékenységükről a kulturális átalakulás nyelvi vonatkozásaiaként a tőlük átvett jövevényszavak tanúskodnak. Érdekes jelenség, hogy később, a megerősödött középkori államból megindul bizonyos szavaknak az átáramlása a környező népek (főként a románok és a szlávok) nyelvébe pl. *ország, város, tábor, sereg, sátor*.¹⁰

⁹ Az első cseh hittérítő, Adalbert nem járt nagy sikerrel Magyarországon – bár egyes források úgy vélik, hogy éppen ő keresztelte meg István királyt. Őt a krónikák szerint még sokan követték, sőt több főúri család is menedéket kapott az országban. A témára vonatkozóan bővebben lásd: Kovács Endre: Magyar-cseh történelmi kapcsolatok. Bp. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1952.

¹⁰ Vö.: Hadrovics László, 1989. 13.

A nép- és nemzetfogalomban a „király alattvalója”, az országhoz, a magyar koronához való tartozás dominált egészen a francia nemzetfogalom megjelenéséig.¹¹ Az etnikai különbözőség abban az időben még nem jelentett előnyt vagy hátrányt. Az alakuló feudális kötöttségek, a vérségi, majd a vallási hovatartozás mellett a nyelvi és etnikai identitás kérdése lényegtelen volt. Az ország lakosságát – az adott terület etnikai összetétele függvényében – a természetes két-, illetve többnyelvűség jellemezte. Ez egyben az akkor használatos *élnyelvek egyenrangúságát is jelentette*.

Államalapító királyunk, Szent István *Intelmeinek* VI. fejezetében szinte szentenciaként fogalmazta meg utódainak (és nemcsak Szent Imre hercegnek), hogyan kell a jövevényekkel bánni, ha hasznot remélünk tőlük:

„A vendégek s a jövevények akkora hasznot hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén. (...) mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratóan gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.”¹²

Az államszervezés következményeként Magyarországon *kettévált és hierarchizálódott* az addigi modell: a *hivatalos nyelv*, a törvényhozás, tehát az államhatalom gyakorlásának a nyelve írásban, majd szóban is évszázadokra a *latin* lett, a magyar pedig a *soknyelvű ország területén használatos vernakuláris nyelvek egyikévé vált*, amelyet továbbra is a sztenderdizáltság hiánya jellemezett. A fenti állítás azonban csak akkor közelíthet a valósághoz, ha figyelembe vesszük azt, hogy a hét-köznapokban feltehetőleg jóval árnyaltabb volt a nyelvpolitikai térkép. Herczegh Mihály 1904-ben írt jogtörténeti munkájában¹³ felhívja a figyelmet arra, hogy már az államalapítás idején elvált egymástól az anyanyelvű szóbeliség és a latin írásbeliség. Véleménye szerint nem lehet azonnali nyelvváltásról beszélni akkor, amikor jószerével csak az ideérkezett hittérítő papok s idegen előkelők tudtak latinul, szemben az ősi magyar törzsek vezetőiből, valamint a más etnikumok előkelőiből kialakult nemességgel és a térítendő lakossággal, akik nem valószínű, hogy anyanyelvükön kívül bármilyen más nyelvben jártasak lettek volna. Egy XI. századi zsinati határozat például elrendelte, hogy a nagyobb egyházakban minden vasárnap az evan-

¹¹ Vö.: Kosáry Domokos: A modern nemzetudat születése. In: Nemzeti fejlődés, művelődés, európai politika. Bp. 1989. 9-15.

¹² Szent István király *Intelmei* Imre herceghez. Ford. Kurcz Ágnes. In: Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk. Érszegi Géza. Bp., 1983. 59.

¹³ Herczegh Mihály 1904: A magyar államnyelv jogai a törvényhozó és kormányzó hatalom körében a honfoglalástól mostanáig. Bp. Franklin-Társulat

géliumot, az apostoli levelet és a hiszekegyet magyarul kell elmondani. Logikusnak látszik ezért a következtetés, hogy éppen a hittérítőknek kellett elsajátítaniuk a magyar nyelvet. Az említett okok miatt a törvénykezés – az országgyűlés – tanácskozási nyelve is a magyar kellett, hogy legyen.¹⁴

Az ország területén használt *élnyelvek* nyelvpolitikai besorolásukat tekintve *vernakuláris nyelv*nek minősülnek, hiszen nem volt hivatalos státusuk; ezekkel szemben a *latin* az alakuló tudományos életben, a hivatalos – országon belüli és nemzetközi – *írásbeli* kommunikációban, a törvényhozásban a *lingua franca*, a közvetítőnyelv szerepét töltötte be.¹⁵ Államnyelvnek - mai fogalmaink szerint - a latin csak de facto nevezhető, mert akkor ebben a kérdésben a szokásjog uralkodott, a nyelvhasználat törvényi szabályozására nem volt szükség.

A latin mint lingua franca és a Kárpát-medencei nyelvek lingua vernacula státusa II. József nyelvrendeletéig

Az államalapítás korában kialakult kettősség folytatódott az Árpád-házi, majd az Anjou és vegeyházi királyaink idején is. A krónikák és a fennmaradt írásbeli dokumentumok – szórványemlékek – bizonyítják, hogy a magyar nyelv még néhány évszázadig meg tudta őrizni ősi státusát. Kálmán magyarul tárgyalt és fogalmazott törvényeire vonatkozóan például éppen az azokat latinra fordító Alberik káplán bizonytalansága a bizonyíték: elküldte a fordítást Szerafin esztergomi érseknek, mert nem volt biztos benne, hogy mindent pontosan interpretált latinul.¹⁶ Felmerülhet a kérdés, hogy ha szóban megfogalmazták anyanyelvükön, írásban miért nem tették? Volt-e a magyarságnak saját íráskultúrája már esetleg a honfoglalás előtt is? Ez utóbbi még sok vitára adhat okot: az őstörténet és a nyelvtörténet kutatóinak egy része a rovásírást tartja ilyennek, más része megkérdőjelezi.¹⁷ A válasz részben a már említett kettősségben rejlik, valamint abban, hogy a magyar nyelv latintól eltérő beszédhangjainak jelölésére nem volt megfelelő betű, maga a nyelv nem rendelkezett sztenderdizált és kodifikált írásbeli változattal, ezért esetleg törvényértelmezési nehézséget okozhatott volna a latinos írásmód. Arra viszont számos oklevél, birtok-

¹⁴ Vö.: Herczegh Mihály 1904: I.m. 26. és 34.

¹⁵ A témára vonatkozóan lásd még: Balázs János: *A latin a Duna-tájon* c. tanulmányát. Megjelent: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Bp. 1989. Tankönyvkiadó, 95-118.

¹⁶ Vö.: Herczegh Mihály 1904. I.m. 35-38.

¹⁷ Benkő Loránd fentebb idézett tanulmánya pl. a rovásírás kiterjedtsége és dokumentáltsága alapján nem látja bizonyítottnak a magyarok ősi íráskultúráját: "A székely rovásírást szokták e tekintetben gyanúba venni, ám ennek az írásrendszernek az eredetével kapcsolatban még sok a tisztázatlan momentum. Így például a honfoglalás után mintegy négyszáz évvel tesz róla említést Kézai, legkorábbi emlékei pedig csak még későbből datálhatók; továbbá ezek az emlékek az Árpád-kori székelység nagyon szerteágazó területi csoportjai közül csak viszonylag szűk részleghez, főként a telegdi (Udvarhely széki) székelységhez kapcsolódnak..." (In: Benkő Loránd, 1996. 373.)

összeírás stb. a példa, hogy a magyar földrajzi neveket magyarul illesztették a szövegbe, sőt a magyar mondatszerkesztés és szórend is kimutatható bennük.

Legendák szólnak a lovagkirályok „nyelvtudásáról” és műveltségéről: Károly Róbertről, aki a koronázási esküt jobban tudta magyarul, mint latinul, a magyarul szorgalmasan tanuló Zsigmondról, a királyi udvarba magyar szóra és lovagi erények tanulására küldött külföldi ifjacról.¹⁸ Hasonlóképpen sok történet maradt fenn Mátyás királyról, aki anyanyelveként használta a magyart, emellett több idegen nyelven is kitűnően beszélt. A magyar országnagyok hiányos latinnyelv-tudására vonatkozóan érdekes adalék, hogy Galeotto Marzio emlékezete szerint Mátyás tolmácsolt *latinul nem tudó* apjának, Hunyadi Jánosnak („A király kiválóságát az is növelte, hogy édesapja, János, akit az olaszok ‘Fehér lovagnak’ hívnak, felismerve szülőtte ügyességét, minthogy ő maga nem tudott latinul, a legfőbb államügyekben a pápai követekkel való tárgyalások alkalmával soha más tolmácsot nem használt, csak a fiát...”¹⁹), az udvari lakomákon pedig természetes módon volt jelen a magyar vitézi ének, megértési nehézség egyáltalán nem volt. („A magyarok ugyanis, akár nemesek, akár parasztok, körülbelül ugyanazon a módon használják a szavakat, nincs különbség beszédjükben, ugyanazok a kifejezések, ugyanaz a kiejtés, ugyanaz a hangsúly mindenütt.”²⁰)

A XIII-XV. században Magyarországon a latin nyelvű írásbeliség dominanciája és igen magas színvonala jellemző: az oklevelektől a himnuszokig, a szentek legendáitól a krónikáig, gesztáig számos dokumentum tanúskodik arról, hogy a hozzáértők magas nyelvi és művészi színvonalon művelték. Mint a nemzetközi kommunikáció nyelve, lehetővé tette a különböző nemzetbeli fiataloknak, hogy Európa bármelyik híres egyetemén tanulhassanak, hiszen egységesen latinul sajátíthatták el a tudományok alapjait. A reneszánsz, majd ennek késői erdélyi és felvidéki változata, valamint a XVI. század elején már megjelenő reformáció anyanyelvi kultúrája azonban fokozatosan visszaszorította a latint a hivatalos-adminisztratív írásbeliség területére.

A XVI. század az anyanyelvű irodalom kibontakozását hozza el a magyar kultúra számára. A korábbi századokból fennmaradt nyelvemlékek (pl. Halotti Beszéd, Ómagyar Mária-siralom, Jókai-kódex, a Huszita Biblia, a kétnyelvű szójegyzékek), illetve az ősi hagyományokat hordozó népköltészeti alkotások után mind nagyobb számban jelennek meg az anyanyelvű szépírók és szakírók, akik bebizonyítják, hogy a magyar nyelv is alkalmas a gondolatok, érzések írásbeli megjelenítésére. Janus Pannonius még latinul verselt, a Magyarországon vendégeskedő itáliai humanisták,

¹⁸ Vö.: Horváth Mihály 1904, i.h.

¹⁹ Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. Ford. Kardos Tibor. Bp. 1977. Magyar Helikon. 42.

²⁰ Galeotto Marzio: I. m. 57.

Antonio Bonfini és Galeotto Marzio ezen a nyelven írták krónikáikat, Werbőczy István alapvető munkája, a *Tripartitum* szintén latinul jelent meg. Balassi Bálint, Bornemisza Péter, Zrínyi Miklós, Heltai Gáspár, Tinódi Sebestyén és mások azonban már magyarul alkottak maradandó szépirodalmi műveket. A fennmaradt kódexek tanúsága szerint a kancelláriában, valamint a kolostorokban készült munkákban már megfigyelhetők magyar nyelv *egységesülésének* bizonyos jelei – annak ellenére, hogy a szövegek egésze még szerzőjük, írójuk (másolójuk) nyelvjárási sajátosságait hordozza. Ez a tendencia folytatódott a század második felében, majd a XVII. század elején is. A könyvnyomtatás elterjedése, amely főként a keleti országgrészhez (Debrecen, Kolozsvár) kötődik, szintén a magasabb szintű, irodalmi nyelvi változat létrejöttét segítette. Lassan kirajzolódtak a későbbi irodalmi nyelv körvonalai is, amelynek alapja az északkeleti-keleti területeken használt és a nyelvjárások fölé emelkedő nyelvi változat lett.²¹

A nyelvi kiegyenlítődés folyamatában a reformáció anyanyelvű kultúrája, s a hozzá kapcsolódó intézményrendszer gyakorlata kiemelkedő jelentőségű. Ebben a században kezdődött meg a magyar nyelv belső felfedezése, megszülettek az első nyelvleírások. Sylvester János *Grammatica Hvngarolatina* (1539) című könyve jelent meg elsőként, majd ezt követően számos grammatika és szótár látott napvilágot.²² A magyar nyelvű írásbeliség jelentkezik mind a szépirodalom, mind a tudomány területén, tehát a magyar *kodifikáltság* útjára lépett. Figyelembe véve a nyelv társadalmi környezetét, a kodifikáltsági fokozatok között²³ a XVI. századi magyar nyelv a sztenderdizáltsághoz nagyon közeli, a szépirodalommal, a kor tudományos szintjének megfelelő szakirodalommal, sőt fordításokkal is rendelkező nyelvek közé tartozott.

A mohácsi csatavesztést, majd az ország három részre szakadását követően a nyugati, a középső és a keleti (Erdély) országgrész „hivatalos” magyar nyelvhasználatát eltérő jegyek határozták meg. A nyugati területeket a „felszabadító” I.(Habsburg) Ferdinánd uralta, aki 1527. január 19-i és 1531. július 17-i leveleiben még azt ígérte, hogy a magyar nemzet szabadságát és nyelvhasználati szokásait tiszteletben fogja tartani. Valódi célja azonban egy egységes birodalom alapjainak megteremtése volt. Az első lépések egyike a *közigazgatás* és a *hadsereg* átalakítása lett: a *magyar ügyeket német tanácsosok intézték németül*, a korábban különálló seregeket összevonták, *vezényleti nyelvként* pedig a *németet* vezették be. Ferdinánd intézkedései előrevetítették a Habsburg-ház uralkodóinak későbbi fő célját: a magyarság teljes beolvasztását a birodalomba. A magyar országgyűléseken 1564-től – mintegy

²¹ Erről a témáról számos tanulmány született, többek között Deme László: A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez. Bp. Akadémiai Kiadó, 1959. [NytudÉrt. 20.]; Pais Dezső: A magyar irodalmi nyelv. MTA I. OK. IV. 425-466.

²² A téma legrészletesebb összefoglalása: Szathmári István, 1968.

²³ Vö.: Kiss Jenő, 1995. 166-167.

válaszul – a latinra tértek át. Ferdinánd intézkedései egy különleges területet nem érintettek, az uralkodók nyelvtanulásának kérdését. Így érvényben maradt az 1550. évi 5. törvénycikk (majd később ezt megerősítette az 1569: 33. és az 1572: 2.), amely szerint „ő cs. kir. apost. Felsege az ország rendeit biztosítani méltóztatott arról, hogy a korona örökösöknek, valamint a fels. uralkodó házból származandó többi főhercegeknek és herceg asszonyoknak a magyar nyelv tökéletes tudományában még serdülő korukban beavatása - részéről nevelési rendszerül megállapított legyen”.²⁴ Ez az adott politikai helyzettől függően, változó intenzitással, a Habsburg-ház uralkodóit végigkísérte. Megváltoztatásukra nem törekedtek, legfeljebb „megfeleltek” róla, amint ez a XIX. század közepén készült feliratokból is kitűnik, amelyekben a rendek a régi törvények felújítását kérték.

A törökök által megszállt területeken jellemző volt, hogy a meghódítottak vallását, intézményeit, nyelvét nem akarták a saját rendszerükhöz igazítani. Így – bár a lakosság száma igen megfogyatkozott, s más etnikumokkal keveredett – a magyarság elvileg folytathatta korábbi, latin nyelvű törvénykezési szokásait, s művelhette anyanyelvét is. Ez a janicsárok utánpótlását biztosító szerbek esetében is így volt.²⁵

Erdélyben a három nemzet (magyar, székely, szász) uniójában természetes közvetítőnyelvként, az országrész irányításában pedig hivatalosan használták a magyart egészen I. Lipót 1690-es rendeletéig (Diploma Leopoldinum), amely határozott többek között Erdély közvetlen bécsi, kancelláriai irányításáról. Ettől kezdve ott is átérték a latinra.

A Kárpát-medence etnikai térképe a XVI-XVIII. században alapvetően átrendeződött. Az ok főként a térséget ért sok háborús pusztítás, s az azokat követő néptelenedés, majd a megüresedett területekre irányuló migráció. A magyarság elpusztult vagy elmenekült kora-középkori településeiről, létszáma 4 millióról kb. a felére lecsökkent. Hasonló sorsra jutott a horvát-szlavón részek horvát lakossága is. Az elhagyott falvakba románok, szerbek költöztek, északról és keletről pedig a korábban védelmet jelentő, de a XVII-XVIII. századra túlnépesedett hegyvidék szlovák, ruszin és román lakói kezdtek mind lejjebb és lejjebb húzódni a mezőgazdasági művelésre alkalmas tájak felé. A *természetes migráció* mellett egyre nagyobb szerepet játszott a *Habsburg telepítési politika*, amely elsősorban a katolikus németek betelepítésével színezte a térség etnikai térképét. A XVIII. század végére a Kárpát-medence népessége 9,4 millióra tehető, kb. 3,1 millió magyar és 6,3 millió nem magyar lakossal.²⁶ Az arányeltolódás miatt *a magyar nyelvterület kettészakadt*, a Székelyföldet szinte teljesen körbevették a román és szász etnikumú települések. A

²⁴ Vö.: Szekfü Gyula, 1926. 491. (Az országgyűlés magyar nyelvi törvényjavaslata 1839. október 17.)

²⁵ Vö.: Szakály Ferenc: Szerbek. In: Együtt élő népek... 137-155.

²⁶ Vö.: Kocsis Károly: Moháctól napjainkig. In: Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Szerk. Ács Zoltán. Bp., 1994. 51.

századfordulóra gyakorlatilag véglegesen átrendeződött a régió etnikai – és ezzel együtt a nyelvi összetétele is. Az egyre erőteljesebbé váló birodalmi érdekérvényesítés ellenhatásaként, valamint a nemzetközi etnopolitikai folyamatok nyomán a korábbi „hungarus” tudatú lakosság lassan megkezdte nemzeti identitásának kialakítását. A nemzeti újjászületéssel együtt járó nyelvi problémák a századfordulón jelentek meg először a magyar törvényhozásban. A Habsburg uralkodók burkolt vagy nyílt „egységesítő” törekvései a nemzeti mozgalmak felerősödéséhez, illetve a Kárpát-medencei népek közötti egyensúly felbomlásához s az etnikai feszültségek kialakulásához vezettek.

Mária Terézia uralkodása alatt megkezdődött a monarchia közigazgatási átszervezése, az oktatási, benne főként a felsőoktatási rendszer fejlesztése (Ratio Educationis, egyetemalapítások), s az állam megerősítése érdekében a külpolitikában is számos újítást vezettek be.²⁷ A királynő szükségesnek tartotta a német nyelv gyakorlati ismeretét a birodalom területén, de nem hozott olyan rendeleteket, amelyek a nem osztrák rendeket korlátozták volna addigi nyelvi jogaik gyakorlásában. Taktikájára inkább az volt a jellemző, hogy az egyes fő- és középnemeseink lojalitását próbálta megnyerni olyan kiváltságokkal, amelyeket korábban nem érthettek volna el, vagy előkelő vegyes házasságokkal, illetve testőrségének megszervezésével. Azoknak magyar nemes ifjaknak, akik tagjai lehettek a testőrségnek, s megkapták a Tereziánumban a kor színvonalának megfelelő legmagasabb képzést, különleges szerep jutott a magyar irodalomban s a modern, felvilágosodott gondolatok közvetítésében.

II. József rendelete a német hivatalos nyelv bevezetéséről

Mária Teréziát 1780-ban fia, II. József követte a trónon, aki kormányzásában a felvilágosult abszolútizmus elveit érvényesítette.²⁸ Olyan központosított rendszerű országot akart létrehozni, ahol a *német a hivatalos államnyelv* szintjén töltötte volna be a birodalmi lingua franca szerepét. A latint elavult, hasznavehetetlen nyelvenek tartotta az uralkodó és köre, mert úgy vélték, hogy nem alkalmas a modernizálódó és erősen differenciálódó hivatali élet nyelvi változásainak követésére. A holt helyett egy élőnyelv bevezetése akár előrelépés is lehetett volna, de nem az akkor már nemzeti öntudatukat formáló Kárpát-medencei népek esetében, akik a nyílt gyarmatosítás eszközét látták benne.

II. József 1784. május 11-én hozott nyelvrendeletének az volt a célja, hogy a soknyelvű Habsburg birodalmat a német nyelv általánossá és kötelezővé tételével egységesítse, s így maradéktalanul alkalmassá tegye az abszolutisztikus kormány-

²⁷ Vö.: Kosáry Domokos, 1983. 100-128.

²⁸ A téma bővebb kifejtését lásd pl.: Niederhauser Emil: A türelmetlen ész. In: Gonda Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Gondolat, Bp. 1987. 135-144. és Kosáry Domokos, 1980. 272-314.

zást kiszolgáló, alattvalói szerepre. Elképzeléseit igen rövid idő alatt kívánta megvalósítani, szinte alig hagyott időt az átállásra. A közigazgatás minden szintjén, valamint az országgyűlésen kötelezővé tette a német nyelv ismeretét, de az egyházak és az oktatás területén sem vállalhatott munkát az, aki nem tudott németül, sőt már a rendelet kibocsátásának évében sem léphetett középiskolába az a diák, aki nem tudott írni-olvasni az ország új hivatalos nyelvén.

Ez a nyelvi-egységesítő törekvés – felvilágosult uralkodóról lévén szó – egy nemzetközi folyamat részének tekinthető. A korszakot meghatározó francia elképzelés az *állam - nemzet - nyelv* viszonyáról, megváltoztatta az addigi nemzetfogalmat. Az új szemlélet definiálását először a Diderot és D’Alembert szerkesztette Nagy Encyclopédia tartalmazza. Szekfű Gyula megfogalmazásában:

„Nemzet nem egyéb, mint egy kormány alatt, ugyanazon állami határokon belül élő emberek összessége; az állami terület a primér, s belőle vezetendő le a nemzet és nyelv területe. Ameddig terjed az államhatár, addig nyúlik a nemzet és nyelv is; az állam prepotenciája oly nagy, hogy a nemzetnek még azon jogát is elveszi, hogy egységes államban tájzólások szerint differenciálja önnyelvét. Az Encyclopédie szerzőire itt a Richelieu-től inaugurált francia nyelvi és állami egység hatott, ennek mintájára követelik – más lehetőség eszükbe sem jut –, hogy állami egységnek a tökéletes nyelvi egység feleljen meg.”²⁹

A rendelet országszerte felháborodást keltett, hiszen amellett, hogy szinte minden társadalmi réteg érdekei sérültek, ellenkezett a soknemzetiségű és sok kultúrájú régió több évszázados tradícióival is. Az elnémetesítő rendelkezéssel szemben kialakult ellenérzés mértékét mutatja az a tény is, hogy II. József röviddel a halála előtt, 1790. január 28-án visszavonta nyelvrendeletét. A magyar azonban ettől függetlenül továbbra is a lingua vernacula státusában maradt.

A magyar nyelv státusának megváltoztatására irányuló törekvések

„Aszerint, hogy melyik nemzet a nyelvi tudat milyen fokáról indul el és a politikai széttagoaltságnak vagy egységnek milyen állapotában leledzik, mennyire erős idegen hatások érték és ezektől hogyan igyekszik megszabadulni, a részletek elég nagy tarkaságot mutatnak. De mindegyik nemzeti mozgalom megegyezik abban, hogy egészen új, szókincsében korszerű, az európai műveltség minden igényét kielégítő, nyelvtani formájában pedig egységes, a nyelvjárások fölött álló irodalmi nyelvet akar minél előbb kialakítani. Ezeknek a nyelvi mozgalmaknak egyúttal nagy nemzetformáló erejük is van. Nevezetesen olyan népeknél, amelyeknek nem volt nemzeti önállóságuk, a nyelvért vívott küzdelemben formálódik a nemzeti egység,

²⁹ Szekfű Gyula, 1926. 11.

ha nem is a politikailag önálló, de a kulturális alapon épülő modern nemzet. Ilyenek pl. a szlovákok és szlovének. Olyan nemzeteknél pedig, ahol egykor volt önálló állam, mint a csehek, magyarok, horvátok, szerbek esetében, a nemzeti nyelv fejlesztésével kapcsolatos újjáéledés egyúttal a politikai regenerálódás hatalmas mozgatója lesz.”³⁰

Hadrovics László ímént idézett gondolatai summázzák a Kárpát-medencei régió etnikumainak nyelvi törekvéseit, a különbözőségeket és a későbbi szembenállások okát is.

A magyar nyelv, az államiság történelmi hagyományai, közvetve a magyar identitás veszélybe kerülése, amely I. Ferdinánd XVI. századi kísérlete óta II. József nyelvrendeletében fogalmazódott meg először élesen, új lendületet adott a nemzeti nyelv kodifikálásán dolgozó tudósoknak, a nyelv támogatóinak és védőinek. Egy más után jelentek meg a röpiratok, versek, stb., amelyeknek fő mondanivalója a hazai nyelv kiművelése és minden szinten való elterjesztése. Ezek közül kiemelkedik Decsy Sámuel *Pannoniai Fénix avagy hamvából feltámadott magyar nyelv* (Bécs, 1790) című munkája, amely a magyar nyelv kérdését az oktatás és a társadalmi fejlődés összefüggéseiben tárgyalja, s részben kissé romantikusan patetikus hangvétele, részben komplexitása miatt irányadó tanulmánnyá vált. Decsy fontosnak és időszerűnek tartja a magyar nyelv bevezetését az államigazgatás, az oktatás és a tudomány minden területén – amint ezt más népek is teszik –, mert úgy véli, hogy a latin immár csak gátolja a további fejlődést. Szemléletében a *francia nemzeteszmény* dominál: a *nyelvkérdés az ő számára mindenekelőtt politikai ügy*. Kifejti, hogy a Magyarország területén élő minden népnek, ha magát magyarnak nevezi, tudnia kell magyarul, hiszen egy államban csak egy nyelvközösség tagjai élhetnek. Éppen ezért a nem magyar iskolákba magyar tanítókat, a más etnikumú falvakba magyar lelkipásztorokat küldene, akiknek a segítségével húsz-harminc év elteltével mindannyian fájdalommentesen magyarrá válhatnak.

Nemcsak Decsy ragadott tollat a magyar nyelv érdekében, hanem a korszak nyelvtudományának nagyjai is, Révai Miklós, Kazinczy Ferenc, Verseghy Ferenc, valamint Bessenyei György, Kölcsey Ferenc és mások, hogy tanulmányokban, versben és prózában, esszéikben és vitairatokban vigyék előbbre a megújulásra váró nyelv ügyét. Műveik a *magyar nyelvi tervezés* első dokumentumai.

A parlamentben 1790/91-ben került először napirendre a magyar nyelv kérdése. A főnemesség és a középnemesség egy része a magyar tárgyalási nyelv bevezetése mellett kardoskodott, másik része ezzel szemben a latint akarta visszahelyezni a II. József rendelete előtti pozíciójába.³¹ Míg a felsőházban a latint tartották „pat-

³⁰ Hadrovics László, 1989. 20.

³¹ Vö.: Szekfű Gyula, 1926. 7-17.

ria lingua”-nak, az alsó táblán a magyarul tárgyaltak - ez alól csak a magyarul nem beszélő követek jelentettek kivételt, ők a latint használták felszólalásaikban. A megyék többsége az országgyűléshez intézett feliratában a latin mellett foglalt állást, emlékeztetve annak az alkotmányozásban betöltött szerepére, mások, pl. Zemplén magyar hivatalnokokat és magyar törvényeket akart. A vita eredményeként azonban mégiscsak megtörtént az áttörés: a törvénytár 1791. évi XVI. törvénycikkében deklarálta az országgyűlés, hogy a jegyzőkönyveket az addig kizárólagos latin helyett két hasábos formában, latinul és magyarul kell vezetni, s ugyanez a két nyelv használható a tárgyalásokon is. Ezzel összefüggésben – s ettől kezdve minden egyes nyelvvel kapcsolatos törvény esetében – az oktatás kérdése is előtérbe került, hiszen ha a latin hivatalos szerepe visszaszorulóban van, a magyaré pedig növekszik, akkor ennek az iskolák tannyelvében és tananyagában is tükröződnie kell. A törvényben foglalt egyik első intézkedésként a pesti – egyébként latin, majd II. József rendelete után rövid ideig kizárólag német – egyetemen magyar nyelvoktató tanszéket alapítottak azoknak a diákoknak, akik a magyar nyelv alapjait vagy a szakmájukhoz szükséges kommunikációt kívánták elsajátítani.

XVI.tc.:

„Ő Szent Felsége biztosítja a hű karokat és rendeket, hogy semmiféle ügyre nézve nem fogja idegen nyelv használatát behozni; hogy azonban a magyar nyelv inkább elterjedjen és kiműveltessék, a gimnáziumokban, az akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv és stílus számára külön tanárt fognak kinevezni, hogy azoknak, akik ezt a nyelvet nem tudják, és meg akarják tanulni, vagy pedig ezt a nyelvet valamennyire már ismerik, és magukat benne tökéletesíteni akarják, alkalmuk legyen bármely irányban kívánságuk teljesedésére; a kormányzéki ügyeket azonban most még latin nyelven kell tárgyalni.”³²

A XVIII. században még egy törvényt hoztak „a magyar nyelv tanításáról és használatáról”, az 1792. évi VII. törvénycikket. Ebben a magyar tanszékek (= oktatóhelyek, tanári státusok) felállítását kötelezővé tették, a *magyar tehát hivatalos, rendes tantárgy lett* a közép- és felsőfokú iskolákban - kivéve Horvátországot, ahol csak ún. rendkívüli tantárgy maradt. A megfogalmazott célok között szerepelt, hogy a magyartanulás a magyar anyanyelvű hivatalnokréteg kinevelését szolgálja, mert ez a későbbiekben lehetővé teszi a magyar ügyintézését is. Az egyetemeken az előadások nyelve még mindig latin vagy német volt, így számos külföldről érkezett hallgató is tanult a fakultásokon, ezért a törvény arra is kitért, hogy azok a külföldiek, akik Magyarországon tanulnak, de nem akarnak itt munkát vállalni, nem kötelezhetőek a nyelvtanulásra.

³² Dokumentumok, 255-256.

VII.tc.:

„Az 1790. évi 16. törvénycikk céljának gyorsabb elérése végett ő királyi felsége hozzájárulásával elhatározzák a karok és rendek, hogy a magyar nyelv tanulmányozása ezen ország határai között ezután rendes tantárgy legyen, hogy ily módon bizonyos időszakon belül az országban közhivatalt fokozatosan csak olyanok nyerhessenek, akik egyéb szabályszerűen elvégzett tanulmányaik mellett tanáraik bizonyítványával a hazai nyelv ismeretét is igazolták; a csatolt részekben pedig maradjon ezután is rendkívüli tantárgy. De az idegeneket, akik tanulás céljából jönnek a magyar egyetemekre vagy akadémiákra, és nem szándékoznak ebben az országban alkalmazást keresni, a magyar nyelv tanulásának kötelezettsége alól mentsék fel.”³³

Az országgyűlésen részt vevő küldöttek elfogadták a javaslatot, egyedül a horvátok tiltakoztak ellene, mert addig a magyarokkal egyenrangúan tölthettek be bármiféle tisztséget vagy hivatalt, a törvény pedig csorbát ejtett volna több évszázados privilégiumaikon. Ezért ragaszkodtak a latin nyelv fenntartásához, s egyeztek bele végül a különleges státus törvényi megfogalmazásába.

A XVIII. század végén megalkotott nyelvtörvények *jogilag áttörést* jelentettek ugyan, de a magyar nyelv *nyelvpolitikai státusát változatlanul* hagyták. Az 1790 és 1844 közötti időszak nyelvpolitikai jelentősége az, hogy megszerzett és törvényekben is megfogalmazott *privilegiumaival a magyar kiemelkedett a többi vernakuláris nyelv közül*, s a régió nyelvei között elsőként, a nemzeti nyelv jogiért folytatott küzdelemmel indult el a nemzeti önállóság visszaállításához vezető úton. Ez egyben a többi, először irodalmi nyelvének kialakításáért, majd önrendelkezéséért küzdő többi etnikum szembefordulását eredményezte – először még csak a magyar nyelvvel, később, a romantikus nemzeti mozgalmak idején a kultúrával és a magyar etnikummal általában.

Legközelebb az 1805-ös országgyűlés foglalkozott a nyelvkérdéssel. Az addig hozott határozatok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket sem az államigazgatás, sem az oktatás területén, de szerettek volna egy lépéssel tovább is lépni, s az uralkodó beleegyezését megkapni ahhoz, hogy a kancelláriához is fordulhassanak kétnyelvű feliratokkal, valamint hogy a helytartótanács a magyarul érkezett beadványokra magyarul válaszolhasson. I. Ferenc király viszonylag könnyen helyt adott kérésüknek, annál is inkább, mert a hadi kiadásaihoz szeretett volna hozzájárulást kapni Magyarországtól.

Két évvel később, az 1807-es országgyűlésen a 86. számú felterjesztésről vitatkozva, a romantikus nemzeteszme jegyében fogalmazódik meg, hogy csak akkor lesz a nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélni. Ezért a javaslatba bekerül, hogy vezessék be minden népiskolában a magyar tanyelvet: a középiskolákban ez tíz év

³³ Dokumentumok, 256.

alatt történjék meg, s állítsanak fel magyar tanítóképző intézeteket; a második lényeges területen, az egyházaktól elvárják, hogy a magyar, illetve vegyes lakosságú vidékekre magyarul is tudó lelkipásztorokat küldjenek, hogy az ott élő magyar lakosság ne kerüljön hátrányos helyzetbe; a harmadik fontos tényező pedig, hogy a vármegyék az ügyintézésben térjenek át a magyarnyelvűsége. A horvát küldöttek, akik szerzett jogaik csorbulását érezték ki a javaslatból, ettől kezdve minden hasonló előterjesztéssel szemben vétót emeltek. A javaslatot az uralkodó sem támogatta: néhány soros válaszban adta a rendek tudtára, hogy nem tart szükségesnek újabb nyelvi törvényeket.³⁴ A magyar nyelv állami jogaiba iktatásának ügye közel húsz évig nem mozdult előre: a központi hivatalok, a közép- és felsőfokú iskolák, a bíróságok továbbra is a latint használták, s a heti egy órás magyar nyelv- és irodalomóra ezen semmit sem segíthetett. A megyék szintjén több helyütt megpróbálkoztak a magyar nyelvű ügyintézéssel, de a bécsi hatóságok ezeket semmisnek tekintették, ugyanakkor a nemzetiségek részéről is támadások érték ezeket a törekvéseket. Hivatalosan, a politika területén nehéz volt akár egy lépéssel is előbbre jutni, a magyar irodalom és a nyelvművelés számára azonban ezek az évtizedek már töretlen fejlődést mutatnak, elég csak utalnunk Berzsenyi, Kölcsey, Csokonai, Kazinczy, Verseghy korszakalkotó műveire, nyelvújító tevékenységére. Számos olyan mű is született ebben az időszakban, amely Decsyéhez hasonló gondolatokat vet fel, így pl. Teleki László könyve *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései* (Pest, 1806), amelyben a szerző történetileg is végigvezeti a latin szerepét az ország életében, vele szemben kimutatja a magyar nyelv visszaszorítotttságát, a nyelv, a művelődés és a politika összefüggéseit, kitérve a befogadott idegenek, valamint a magyar (nemesi) karakter elzárkózottságából eredő problémákra is.

Nem könnyítette meg a magyar nyelv jogaiért folytatott küzdelmet a bécsi felelős hivatalnokok „közreműködése” sem, akik világosan látták, hogy a hivatalos nyelv deklarálása csak az első lépés a magyarok elszakadási törekvéseihez vezető úton, de azt is felismerték, hogy a fegyver – éppen a régió etnikai jellemzői miatt – vissza is fordítható, csak a megfelelő módszert kell megtalálni. A birodalom összetartásáért felelős tanácsosok tudták, hogy a jozefinista taktika már nem alkalmazható, de a nyelv, s rajta keresztül a közigazgatás nemzetformáló erejével is tisztában voltak. A nemzeti újjászületési mozgalmak ebben az időben már egész Európára kiterjedtek, s ez nem kedvezett a korábban kialakított soknemzetiségű államok továbbélésének - bécsi szempontból tehát a magyar-kérdés túlnőtt egyetlen nép gondjain, s végső soron az elindult folyamatok (a magyarokon kívül az olaszok és lengyelek is hasonló igényekkel léptek fel) a birodalom létét veszélyeztették. Kihhasználva a monarchia más népeinek határozottan (pl. a horvátok, szerbek esetében) vagy még csak vázlatosan körvonala-

³⁴ Vö.: Szekfü Gyula, 1926. 79-80.

zódott (pl. szlovákok, románok) nemzeti ébredési mozgalmait, lassan a magyarok ellen fordították őket. A parlamenti nyelvi vitákat figyelemmel kísérve látható, hogy a nemzetiségek érvelésében mindig kiemelt helyen szerepelt a latin nyelv biztosította jogi egzsaktság; bár mint lehetőséget, nem vetették el határozottan egy modern birodalmi lingua franca bevezetését, abban azonban már nem voltak egységesek, hogy ez a német legyen-e vagy esetleg a magyar. A XIX. század húszas-harmincas éveitől kezdve fokozatosan erősödik a felszólalásokban a magyar nép elnyomó, asszimiláló, nemzetiségellenes jellegének a hangsúlyozása.³⁵

Az 1825-27-es reform-országgyűlésen a képviselők újra, felirat formájában összefoglalták addigi követeléseiket. Ezek három területre terjedtek ki: a központi hivatalokra (kivéve az udvar és a magyar kancellária gyakorlatát), az egyházakra és az oktatásra. Horvátország státusát és a magyar vezényleti nyelv kérdését ezúttal nem bolygatták. Az egyházi és a világi hivatalok minden szintjén a latin helyett hivatalos magyar nyelvű ügyintézés, s magyarul tudó tisztviselőket, papokat követeltek, az iskolákban pedig a magyar tannyelv fokozatos bevezetése mellett érveltek. Végül *megfogalmazták a magyar államnyelvvé emelésének igényét is*. A végrehajtáshoz készített tervek hangsúlyozták, hogy az ország uralkodó nemzete a magyar, nyelvét ezért előbb-utóbb minden lakójának meg kell tanulni, amellet, hogy a nemzetiségek az anyanyelvüket is megtarthatják, sőt fejleszthetik (különösen érdekes volt ez a standardizált és kodifikált nyelvvvel még nem rendelkező szlovákok és románok esetében). Tehát *a cél nem más nemzetek nyelvének visszaszorítása volt* (az a fent említett objektív okok miatt fel sem merülhetett), hanem az, hogy a magyarok országában *ne egy, mindenki számára idegen nyelv* (latin vagy német) legyen az államigazgatás nyelve. Az országgyűlés ebben a periódusban sem tudott eredményeket elérni. Az ok azonban nemcsak a bécsi udvar praktikáiban és taktikázásában, valamint a horvát küldöttek ellenállásában rejlett - akik elsősorban rendi kiváltságaikért aggódtak -, hanem a magyar főrendek konzervativizmusában is, akik a latin államnyelv felváltását magyarra a rendi alkotmány megingatásának tartották.

A következő nyelvtörvényt 1830-ban hozta meg az országgyűlés. Az 1830. évi VIII. törvénycikk kimondta, hogy az alsó tábla magyarul fordulhat a felső táblához, helytartótanács és a vármegyék egymás között a magyart kötelesek használni, szükség esetén pereket is le lehet folytatni ezen a nyelven, valamint rendelkezett a magyar területeken dolgozó hivatalnokok és ügyvédek nyelvtudási kötelezettségéről is. Meg kell említenünk itt a horvát álláspontot, amely nem zárkózott el a magyar rendes tantárgyként való bevezetésétől (erről 1827-ben határozott a tartománygyűlésük), sőt a történelmi tradíciókra való tekintettel lehetségesnek tartotta a *magyar mint lingua franca* (közvetítőnyelv) bevezetését *a horvát-magyar érintkezésben*.

³⁵ Vö.: Szekfü Gyula, 1926. 105-120.

A reformkor egyik legjelesebb személyisége, gróf Széchenyi István is kulcskérdésnek tekintette és következetesen képviselte a magyar hivatalos nyelv bevezetésének szükségességét. Ezzel kapcsolatos gondolatainak összefoglalása a *Hunnia* (1858) című műve, amely 1835-ben készült, de a szerző nem tartotta fontosnak a kiadását. Ezek között a gondolatok között fontos helyet foglal el a magyar nyelv és a társadalmi hasznosság elvének összekapcsolódása. Széchenyi véleménye szerint az ország fejlődését gátolja, ha a hivatali ügyintézésben nyelvi nehézségek mutatkoznak, így a magyar bevezetése az ésszerű egyszerűsítést szolgálná. Azzal érvel, hogy ha a nemzetiségek látják a magyar nyelvtudás valódi hasznát, nem kell őket arra kényszeríteni, hogy megtanulják, mert önként fogják azt megtenni. Az ebből származó hasznosságot a szerző kiterjeszti a nemzet újjászületésére és erkölcsi tökéletesedésére is.

Az 1832/36-os országgyűlésen az addigi követelések kiegészültek a katolikus liturgia magyarosításával, a magyar katonai ezredekénél a magyar vezényleti nyelv bevezetésével és az anyakönyvezés kérdésével. Az 1836. évi III. törvénycikkben foglalt öt paragrafus rendelkezett a törvények hivatalos nyelvéről – eszerint a latin-magyar kéthasábos szerkesztés esetén a magyar tekintendő hivatalosnak („a törvények magyar szerkezete eredeti, és a két szerkezet közt támadható kétséges értelem eseteiben elhatározó legyen”), az anyakönyvek magyarul történő vezetéséről azonban a helyeken, ahol a prédikációt is ezen a nyelven mondják, valamint arról, hogy az aradi román papi szemináriumban magyar tanítószéket kell felállítani³⁸. A rendek feliratai ezeknél jóval többet kívántak, különösen az oktatás területén tartották hiányosnak a törvényt. A kiegészítésre, az 1840. évi VI. törvénycikk megszületésére újabb négy évet kellett várni. Az uralkodó szentesítette, hogy a feliratok, a felterjesztések, a helytartótanácsi körlevelek, az egyházi és világi hatóságok levelei, a kamarai válaszlevelek hivatalos nyelve a magyar legyen, emellett rendelkezett arról is, hogy három év elteltével minden anyakönyvet magyarul kell vezetni (ott is, ahol a szentbeszéd nyelve más), a papoknak pedig meg kell tanulniuk a nyelvet. Innen már csak egy lépés választotta el a magyart attól, hogy az ország *hivatalos nyelve* legyen. Ez az *1844. évi II. törvénycikk* elfogadásával valósult meg.

Ezt a törvénycikket az országgyűlés 1843. december 11-én kelt felirata készítette elő, amelyben a rendek elismerték az addig hozott törvények jelentőségét a nemzeti nyelv és kultúra fenntartásában, de kifogásolták azt, hogy Európa sok országával ellentétben a magyarok országában még mindig egy holt nyelvet kell maguk fölött tudniuk. A felirat több helyütt – a kor stílusának megfelelően, burkoltan – erős kritikai kitételeket is tartalmaz:

„Egyedül a hazánk felett örködött gondviselés jóságának lehet tulajdonítani, hogy keletről hozott honi szép nyelvünk nyugotra lett átültetése utána magukat később oly gyakran megboszult [!] elhanyaglások, majd az *elnyomására fordított kül-*

és belelemek, s a balsorsnak többszöri gyászos csapásai mellett is egészen el nem hervadt, az utóbbi század vége felé pedig sírjába nem roskadott, s vele együtt nemzetiségünk is el nem temettetett; azonban

*A mik ártottak, tanítottak is; a tömérdek szükségei érzésére ébredett nemzet végtére kesergő aggodalommal látta, hogy még Európa, s a *művelt világ ismeretes minden népei, törvényhozásuk, közigazgatásuk, s köznevelési, oktatási intézetük egész rendszerében régóta ön nyelvüket egyedül használva kitűnően előhaladtak, csak a magyar nemzet az még Európában, mely azon boldogságot közdolgaiban nem élvezhetve, egy holt nyelvnek nyomasztó súlyát önmagáról mindeddig végkép le nem rázhatta* – és ha bár*

Buzgó tisztelettel fogadta is a magyar nemzet honi nyelve gyarodását előbb segéllő mindazon intézkedéseket, melyek az 1790. év óta történtek, s törvénybe is igttattak[!], különösen pedig forró hálával adózik Felsőgednek mindazokért, mik kegyelmes megegyezésének hozzájuk járultával az 1836. évi 3. és 1840: 6. tv.-cikkekben foglaltatnak; nem titkolhatjuk el mindazáltal: *hogy a nemzet méltányos óhaj-tásai, igazságos kívánati azokkal, mik eddig történtek, kielégítve épen nincsenek, mert sok vagyon még teendő, mit a nemzetnek kívánni természetes joga van, mit egy szabad és önállású hív nemzetnek törvényes fejedelmétől kérni is keserű szomorodást, el nem érni pedig szívet nyomasztó fájdalmat okoz.*³⁷

A felirat további részében kitértek a nemzetiségek nyelvhasználati kérdéseire is, hangsúlyozva, hogy a magyar nyelvvel kapcsolatos kívánságaik eddig sem sértették, korlátozták az ország más ajkú polgárait, ahol pedig a törvény különleges szabályozást írt elő – ti. Horvátország esetében –, ott a már elfogadott, s az ezután beterjesztendő nyelvtörvények minden esetben külön rendelkeznek, vagy nem érintve jogait, vagy az ország más részeitől eltérően, hosszabb átállási időt tesznek lehetővé.

A felterjesztett dokumentumot közel egy év múlva, 1844. november 12-én hagyta jóvá az uralkodó, s a törvénytarba mint az 1843/44. évi 2. törvénycikk került be. A törvény hatályba lépése a magyar nyelv hivatalos státusának megváltozását jelentette, *ettől kezdve az ország területén (kivéve a kapcsolt részeket) a magyar az államnyelv.*

Irodalom

- Ács Zoltán (szerk.) 1994: Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Bp., Auktor
 Arató Endre 1960: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790-1848. I-II. Bp., Akadémiai K.
 Balázs János (szerk.) 1989: Nyelvünk a Duna-tájon. Bp., Tankönyvkiadó
 Bárczi Géza 1975: A magyar nyelv életrajza. Bp., Gondolat
 Benkő Loránd 1996: Anyanyelvünk és a honfoglalás. Nyr. 120: 369-375.
 Diószegi István 1991: Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században. Bp., Magyar-ságkutató Intézet

³⁷ Szekfü Gyula, 1926. 556-557. (Kiemelések tőlem. N. O.)

- Dümmerth Dezső 1966: Történelemkutatás és nyelvkérdés a magyar—Habsburg viszony tükrében. *Filológiai Közöny* 391-414.
- Gömöri András 1920: A nemzeti nyelv államéletünk fejlődésében. Bp.
- Györfy György (szerk.) 1986³: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., Gondolat
- Hadrovics László, 1989: A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága. In: Balázs János szerk. *Nyelvünk a Duna-tájon*. Bp., Tankönyvkiadó, 7-46.
- Imreh Sándor 1902: A magyar nyelv szerepe Mátyás korában. In: Mátyás király emlékkönyv. Szerk. Márki Sándor. Bp. 221-226.
- Ipolyi Arnold 1876: A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása. *Századok* 3-26.
- Kemény G. Gábor 1847: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és rendeletek tükrében 1790-1918. Bp., Documenta Danubiana
- Kiss Jenő 1995: Társadalom és nyelvhasználat. Bp., Tankönyvkiadó
- Kniezsa István 1955: A magyar állami jogi terminológia eredete. *Vitaindító*. MTA I. OK. VII. 237-266.
- Kosáry Domokos 1983²: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., Akadémiai K.
- Kosáry Domokos 1989: Nemzeti fejlődés, művelődés - európai politika. Bp., Akadémiai K.
- Kovács László – Veszprémy László (szerk.) 1997: Honfoglalás és nyelvészet. Bp., Balassi
- Mikó Imre 1943: A magyar államenyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790-1825. *Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek* 160.
- Pallós Ferenc 1944: A német nyelvoktatás ügye magyar iskoláinkban II. József idejében. Bp.
- Ravasz János (szerk.) 1966: *Documentum a magyar nevelés történetéből 1100-1848*. Bp., Tankönyvkiadó
- Szathmári István 1968: Régi magyar nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Bp., Akadémiai K.